Natuurlogboek

door Jan Bengevoord

Padden, kikkers en salamanders

Door warmer weer in de afgelopen week in combinatie met een buitje, is de trek van padden, kikkers en salamanders flink op gang gekomen. Zo melden de vrijwilligers van zes oversteeklocaties in Hengelo al 1.510 dieren te hebben waargenomen. Helaas waren 216 dieren doodgereden. Er trekken op dit moment padden, bruine en groene kikkers en een groot aantal kleine watersalanders richting water. De werkgroep in Twenterand meldt vooral bruine kikkers en in Holten vooral padden. De trektelpost Oelemars heeft twee bijzondere waarnemingen: drie raven en een geoorde fuut. Waarnemingen: *j.bengevoord@tctubantia.nl* of *waarneming.nl*

Grote gele kwikstaart

De grote gele kwikstaart behoort tot de pareltjes van de beeknatuur in Twente en de Achterhoek. Wim Hendriks maakte van deze prachtige vogel een foto op een brug in landgoed Het Lankheet in Haaksbergen. Door nog onbekende oorzaak gaat het echter niet goed met deze langs beken levende soort en de grote gele kwikstaart dreigt zeldzamer te worden dan de ijsvogel. Hoopvol zijn een groot aantal meldingen in het vroege voorjaar, zowel in Twente als de Achterhoek.
In Twente worden de meeste grote kwikstaarten langs de Dinkel en zijbeken gemeld, maar ook langs de Regge wordt de soort gezien. In de Achterhoek vooral langs de Slinge en de Berkel. foto Wim Hendriks

Groene spechten

Vanuit het keukenraam wist Jan Drees deze prachtige foto van twee groene spechten in zijn tuin in Den Ham te maken. De groene specht is opvallend door zijn kleur, maar ook door zijn luidruchtigheid. Hij is nu overal in Twente en de Achterhoek te zien en te horen.
foto Jan Drees

Zomertalingen

Zomertalingen zijn prachtig gekleurde eenden. De wat kleinere eendensoort is in Twente en de Achterhoek een zeldzame broedvogel, die vrijwel uitsluitend nog broedt in de grotere veengebieden. In de trektijd worden ze meer gezien, maar ook dan zijn de aantallen niet groot.
Gerard Diepeveen fografeerde een groep van drie zomertalingen, twee mannetjes en een vrouwtje, die voedsel zoeken in een beek bij de Helmerhoek in Enschede. foto Gerard Diepeveen

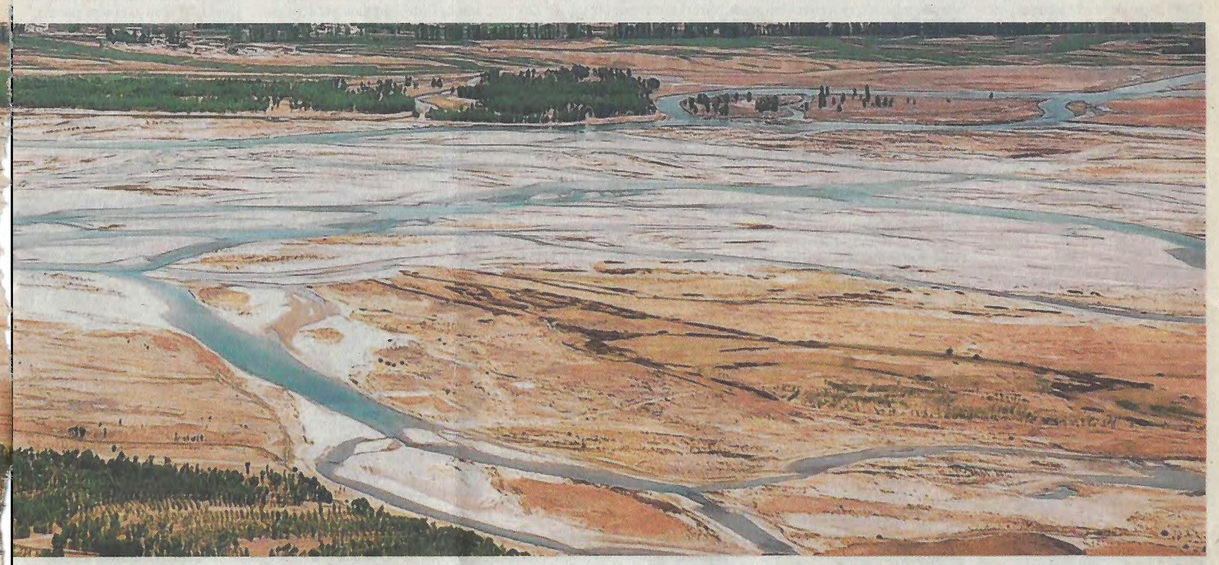

■ **De omgeving van de Dinkel zag er na de laatste ijstijd uit zoals deze riviervlakte in Tibet nu.** foto Harm Smeenge

Het oerlandschap van Twente na laatste ijstijd

Na de laatste ijstijd werd het oerlandscha van Twente langzaam groener. In een landschap van stuwwallen en riviervlaktes verschenen geleidelijk de eerste planten, dieren en mensen die Twente bevolkten.

door **Jan Bengevoord**

Het ontstaan van Twente

Deel 1
Twents oerlandschap tussen 10.000 en 8.000 jaar geleden

Het ontstaan van het huidige Twentse landschap gaat terug naar de periode van zo'n 10.000 jaar geleden waarin de laatste ijstijd, bestaande uit een opeenvolging van koude en warmere perioden (116.000-10.000 jaar geleden), werd afgesloten. Wie een kijkje neemt in de diepere ondergrond van Oost-Nederland komt afzettingen tegen die nog veel ouder zijn, maar de zout- en kalfafzettingen, steenkoollagen en zandsteenformaties spelen een ondergeschikte rol bij het ontstaan van het hedendaagse landschap.
In de periode van de ijstijden maakten Neanderthalers al jacht op mammoeten, reuzenherten en wisenten, maar na de laatste ijstijd domineert een 'leeg' landschap met weinig planten, dieren en mensen.
„Direct na de laatste ijstijd waren de oudere stuwwallen van Ootmarsum en Oldenzaal behoorlijk aangetast door erosie, maar nog steeds markante hoogtes in het landschap. Het laaggelegen Twente ten oosten hiervan moeten we ons voorstellen als een grote riviervlakte waar meerdere geulen van de oerDinkel een wirwar vormden. Er leefden nog maar weinig planten en dieren", zegt historisch ecoloog Harm Smeenge. De afwisseling van koude en warmere perioden in deze laatste ijstijd leidde tot enorm veel erosiemateriaal vanuit het noordelijke Münsterland, dat vooral ten noorden van De Lutte in het oerstroomdal van de Dinkel werd afgezet. Het huidige Lutterzand is eigenlijk een storthoop van vrijkomend zand uit Duitsland. De oerDinkel stroomde zowel aan de westkant als oostkant (Duitsland) langs deze hoge sedimentberg en had een omvang van Agelo tot Isterberg/Gildehaus.
Op de stuwwallen ontstonden kleine beekjes, zoals de Springendalsebeek en Mosbeek, die door erosie diep insleten en ook naar de lager gelegen vlaktes stroomden. „Dit is kenmerkend voor de stuwwallen van Ootmarsum en Oldenzaal die bestaan uit 2,5 miljoen jaar oude zeekleiafzettingen en daardoor een heel ander karakter hebben dan de stuwwallen op de Sallandse Heuvelrug die geheel uit zand en grond bestaan en waar regenwater direct de bodem in zakt", zegt Smeenge.
In de Dinkelvallei werd de eindfase van de laatste ijstijd gekenmerkt door zeer koude en vooral droge winters en koele, wat warmere zomers, een echt landklimaat. Doordat 's winters de diverse oergeulen van de Dinkel droogvielen en er veel zand via de voorjaarsoverstromingen vanuit Duitsland werd aangevoerd, kon dit in de droge winter makkelijk gaan verstuiven. Langs de geulen ontstonden hoge zandduinen die nu hier en daar nog zichtbaar zijn in het landschap. Een voorbeeld hiervan zijn de ruggen in de Mekkelhorst, Denekamp en het huidige Lutterzand. Voor de recente verstuivingen uit de vorige eeuwen is veel zand vanuit dit hoger gelegen gebied gaan stuiven en werden de oostelijke oergeulen afgesloten. Er kwam daarna geen Dinkelwater meer door de dalen waar later de Puntbeek, de Rammelbeek en laagten achter de latere buurschap Holt liggen, concludeert Smeenge. Doordat de oostelijke oergeulen werden afgesloten door stuivend zand, verlegde de Dinkel zich steeds verder naar het westen en sneed zich bovendien steeds dieper in. Dit is prachtig te zien bij de *Greunen Stét* (groene staart), waar oude bodemlagen zichtbaar zijn geworden doordat de Dinkel zich door klimaatswisselingen in de laatste ijstijd en prehistorie steeds verder insneed.
Op basis van stuifmeel dat in veenlagen is afgezet en dateringen van veenresten kan worden onderzocht welke bomen en planten in verschillende tijdsperioden in het landschap voorkwamen. Landschappelijk gezien bestonden de lage terreindelen waar de Dinkel geen invloed meer had uit moerassen, natte graslanden en meertjes en de ruggen uit zandverstuivingen met kraaiheidebegroeiing en struikjes.
Door ingrijpen van de mens zijn de beken en rivieren in Twente en feitelijk in heel West-Europa getemd en stromen ze als smalle, diepe kanalen door het landschap. Waarschijnlijk is het karakter van de oorspronkelijke Dinkel als een immens brede rivier met een veelheid aan stromen en stroompjes anno 2015 nog terug te zien in bijvoorbeeld Tibet en het laagland van Noord Siberië, waar rivieren nog steeds kilometers breed door een landschap van stroompjes en stromen, moerassen, zandduinen en grasvlaktes stromen.

Direct na de laatste ijstijd was er nog weinig leven in Twente. Uit onderzoek van Smeenge blijkt dat het landschap maar heel langzaam groener werd door plantensoorten die zich vanuit het zuiden in Twente vestigden. Zo ontstond een landschap waar ook plaats was voor planten en dieren. In de eerste periode na de laatste ijstijd speelde kraaiheide een belangrijke rol. Dit plantje, nu nog als zeldzaamheid te zien in het Wierdenseveld en de Bergvennen bij Lattrop, wist delen van de zandvlaktes vast te leggen. „Hierdoor ontstonden naast de stuwwallen ook elders in Twente hoogteverschillen door de afwisseling van stuifzanden en plaatsen die door tapijten van kraaiheide werden vastgelegd", aldus Smeenge. Het beeld dat Twente aan het eind van de ijstijd een zandige, kale vlakte was, doet geen recht aan de werkelijke situatie. Op de zandruggen naast de geulen groeiden aan de luwtezijde kraaiheide, korenbloemen, jeneverbes, lage grove dennen en berken. Langs de oergeulen groeiden ruigtesoorten die nu als onkruid in akkers groeien, zoals melganzevoet, bijvoet en brandnetel. De hogere zandgronden verder weg van de oergeulen bevatten soorten van vochtige en ruige graslanden: veenwortel, veldzuring, grote pimpernel, moerasspirea, poelruit, valeriaan. De geïsoleerde laagten leken op natte heides met bijvoorbeeld klokjesgentiaan en veenmossen. De oostelijke geulen waar geen Dinkelwater meer door stroomde, zoals het Puntbeekdal, waren rijk aan zeggen, waterdrieblad, lisdodde, gele plomp, fonteinkruid en wilg en els. Deze oostelijke dalen bestonden uit een afwisseling van moeras en stromend water. Ze mogen niet worden vergeleken met een huidig beekdal. Zo'n dal lijkt op een kralensnoer van kleine meertjes die via kleine geultjes van het ene naar het andere overlopen.
Het bovenstaande maakt duidelijk dat er aan het eind van de ijstijd voldoende voedsel te vinden was voor tal van diersoorten, waarvan het voorkomen aan de hand van onder meer botvondsten kan worden aangetoond.
Tot de grootste zoogdieren in deze periode behoorde de eland, maar ook wilde paarden, edelherten, rendieren, hazen en wilde zwijnen hebben in dit landschap geleefd. Daarbij zijn ze achternagezeten door de eerste mensen die zich in Twente vestigden. Zij vestigden zich volgens onderzoek op de flanken van de Ootmarsumse stuwwal in de buurt waar nu Agelo ligt. Hier zijn onder meer vuursteenvindplaatsen. Volgens becijferingen leefden in die periode in Noordoost-Twente een slordige 400 mensen die vooral jacht maakten op rendieren die hun trekroute in de relatief smalle laagte tussen de Ootmarsumse en Oldenzaalse stuwwal hadden. „Dit is een ideale plek om jacht op rendieren te maken die hier in groepen langstrokken", zegt Smeenge. In dit gebied zijn ook de meeste vondsten van kampementen gedaan die worden toegeschreven aan drie cultuurgroepen: de Hamburgcultuur (13.000-11.800 jaar geleden), Federmessercultuur (11.800-11.000 jaar geleden) en de Ahrensburgcultuur (11.000-10.000 jaar geleden).
Deze laatste cultuur bestond uit echte rendierjagers. Logisch, want de stuwwalflanken waren relatief droge en veilige plekken om te verblijven. In de Dinkelvallei moest je niet zijn, want dat was een moeilijk toegankelijke en gevaarlijke plek.

● Op verschillende plaatsen is de oerDinkel nog in het landschap zichtbaar. Door het natuurgebied Beuninger Achterveld (Losser) is vanaf het wandelpad tussen de Strengeveldweg en de Vrijdijk nog een oergeul van de Dinkel als laagte in het landschap te zien.

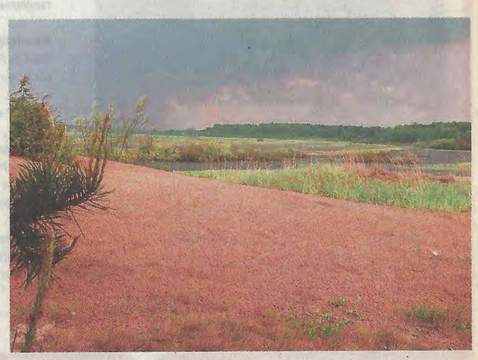

■ **Oerlandschap in een rivierdal met stuifduinen en een brede groene zoom van moerasvegetaties langs de rivier.** foto Harm Smeenge

Serie artikelen over Twente

In een reeks artikelen op Stad & Land wordt de komende maanden de ontstaansgeschiedenis van het Twentse landschap na de laatste ijstijd beschreven. De serie is gebaseerd op onderzoek van historisch ecoloog ir. ing. Harm Smeenge, die over dit onderwerp in 2017 een proefschrift zal afronden als promovendus aan de Rijksuniversiteit Groningen/Kenniscentrum Landschap. Smeenge baseert zijn landschapsecologische reconstructie van het Twentse landschap op een veelheid van bestaand onderzoek dat hij heeft samengevoegd en opnieuw geïnterpreteerd. Leemtes werden door hem aangevuld met nieuw onderzoek en de kennis die lokaal bij bewoners van het gebied aanwezig is, en voor deze aflevering van de heemkundekring De Dree Marken. In de artikelen worden verschillende fases van de ontstaansgeschiedenis van Twente beschreven.
Volgende artikelen verschijnen op 29 maart, 18 april, 16 mei, 13 juni en 4 juli.

■ **Elanden behoorden tot de eerste bewoners van Twente na de laatste ijstijd.** foto Jaap van Splunter

■ **Kraaiheide speelde een grote rol bij het vastleggen van stuifduinen in de Dinkelvallei.** foto Gert-Jan Blankema